

Két (vagy több) titokzatos Balassi-versről

Balassi Bálintnak az a két verse, ami mindmáig megfajított titkokat rejt, a 12. és 13. számot viseli a *Gyarmati Balassi Bálint énekei* (Szépirodalmi, 1986), a költő összes verseit felölelő kiadásban. Mivel e kiadás szövegmagyarázatai szerint a kötet első 66 versének sorrendjét maga Balassi határozta meg,¹ alább kifejtett hipotézisünk feltételez valamilyen, bár nem egészen pontos vagy következetes kronológiai sorrendet.

Az első, az ún. Balassi-strófában írt, „Lucretia énekére” énekelhető vers, bár részben Marullust követi, és mint annak utolsó versszaka mondja, a neolatin költő hatására íródott,² a legvidámabb Balassi-versek közé tartozik, erős életkedvet áraszt. Már kezdő mondatában a delelő tavasz szépségét festi: „Szélllyel tündöklenni nem ládd-é ez földet / gyönyörű virágokkal?” Mint Marullusnál, itt is táncoló ifjak és leányok ünneplik a természet megújulását, mind „vígan laknak”. Igaz, míg Michael Marullus versében május elsejével ünneplik a tavaszt, Balassinál a táj leírása valamivel későbbre, inkább Pünkösöd idejére emlékeztet. Ugyanakkor a vers harmadik versszakából megtudjuk, az ünnep okozója Cupido, aki „szerelmes táncokban kinek-kinek adván / kezére szép mátkáját”.³ Itt Balassi már eltért az „Ad Maximilium Rhallum” szerzőjétől, mivel ez a két sor esküvőre utal, és ha hihetünk a fennmaradt meghívónak, éppen 1582. május hatodikán adta férjhez két hűgát Bánffy Jánoshoz és Forgách Mihályhoz.⁴ Ez a vidámságra jó okot adó kettős esküvő azonban súlyos anyagi áldozatokkal járhatott: Balassi egymás után két kölcsönt vett föl, az egyiket Losonczy Annától, a másikat meg nagybátyjától, Balassa Andrásról.⁵

De nézzük a „Szélllyel tündöklenni...” folytatását. A negyedik versszakban Balassi Bálint „jó vitéz társához” fordul, akivel együtt ünnepel, mint az a szövegből kiviláglik, alighanem esküvőt, egyébként aligha ihatna „jó borokat aranyas pohárból”. Marullus versében csak arra hívja fel társát, mulassanak együtt, feledjék a menekült-

¹ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, szerk. Kőszeghy Péter és Szabó Géza, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 267.

² Balassi tehát ismerte az *Euryalus és Lucretia* című széphistória magyar változatát, amit 1577-ben Sárospatakon fordított le a magát meg nem nevező szerző, valószínűleg a latinul kitűnően tudó és talán olaszul is értő Paksi Mihály.

³ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 37.

⁴ *Balassi Bálint összes művei II.*, szerk. Eckhardt Sándor, Akadémiai, Budapest, 1955, 150. (Szentmártoni Szabó Géza regesztája alapján idézem.)

⁵ Eckhardt Sándor: *Balassi-tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1972, 41–42.

⁶ Tóth Tünde: *Balassi és a neolatin szerelmi költészet* [2. melléklet: A neolatin szerelmes versek, 1. Fordítások], (PhD-értekezés) Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalomtörténeti Intézete Doktor Iskolájának Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában, Budapest, 1998. Elérhető: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde5.htm#e1>

sors gondjait.⁶ Balassi azonban tovább megy, ezzel a pár, Marullustól teljesen eltérő sorral: „Aggasztaló bánat, búszerző szerelem / távol legyen mitőlünk”.⁷

Olvasatomban ez a „búszerző szerelem” szinte kiugrik a versből. Nem vonatkozhat Losonczy Annára, akivel annak kölcsöne miatt most éppen szigorúan anyagi természetű a kapcsolat. Vonatkozhat viszont a versfőben deklarált személy nevére: „Susannám”. Ilyen fajta akrosztikon, ahol a költő saját birtokos jelét teszi a név végére, elég ritka Balassinál: egyszer későbbi feleségét, Dobó Krisztinát, egyszer meg a szakirodalomban teljesen ismeretlen Morgai Katát tiszteli meg vele a költő.⁸ Vajon ki lehet ez a „Susanna”? Kőszeghy Péter csakúgy, mint e sorok írója, úgy véli, hogy Serédy Zsuzsanna, Balassi András gyámlánya, akit 16 évesen éppen 1582 decemberében adnak hozzá Janusz Ostrogski litván–lengyel herceghez.⁹

Nagyon valószínű tehát, hogy a „búszerző szerelem” okozója éppen a 16 éves, szép rokonlány, aki Balassi szeme láttára cseperedik fel Vágbesztercén, s aki – bár nincs vér szerinti kapcsolatban a költővel – mégis csak unokahúg, közeli rokon, de hosszabb távon teljesen elérhetően Bálint számára. Akinek korábbi jegyessége Dobó Jakabbal (ha igaz ez az egyetlen forrásból származó hír), arra utal, hogy anyja, Balassa Andrásné Mérey Anna őt eleve jobb „partinak” szánja, mint hogy egy közeli rokon, ráadásul bizonytalan jövedelmű egri hadnagyhoz adja. Nem tudjuk pontosan, mikor bukkan föl az a nemrégén katolizált, Balassi Bálinttal egykorú herceg, Janusz Ostrogski, akinek terveit bizonyára Báthori István lengyel király is támogatja, hogy megkérje Serédy Zsuzsanna kezét. Lehet, hogy feltűnése összefügg Mérey Anna betegségével, aki szeretné látni férjhez adva egyetlen jó egészségben felserdült lányát (másik lánya, Borbála, fiatalon meghalt), s aki 1583 júniusában már búcsút is mond a földi világnak. Mindenesetre a lengyel–magyar frigy rendkívüli gyorsasággal, már az eljegyzés után pár héttel létrejön, még úgy is, hogy a busás nászajándék – a többi közt Makovica vára – évekig tartó bonyodalmakat okoz, mert a magyar törvények szerint nem lehet olyan idegen a tulajdonosa, aki azt a király beleegyezése nélkül bírja.¹⁰ 1582 telén tehát Ostrogski herceg visszamegy Lengyelországba, viszi a szép Zsuzsannát, aki valamikor a következő év augusztus-szeptemberében meg is szüli első lányát, Eleonorát.

Arra, hogy Balassi „búszerző szerelme” Zsuzsanna volt, nincs közvetlen bizonyítékunk. De van egy másik, furcsán értelmetlen akrosztikonú (IME AV) verse, a 22. számú, „Byś ty wiedziała...” (Ha te tudnád...) nótajelzésű vers, „kit e násfa fölött küldött volt a szeretőjének, kire pellikán madár volt feljegyezve...” Az eddigi szakirodalom ezt Krusith Ilonára vonatkoztatta, ami csak azért furcsa, mert a „Krusith Ilona” akrosztikonú vers, ami a 23. számot viseli, tipikusan udvarló vers, a költő benne mindössze saját, Ilonával kapcsolatos érzelmeit, állítólagos „nagy szerelmét” festi.¹¹ A 22. számú viszont lengyel nótára készült (vajon miért?), és benne a költő

⁷ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 37.

⁸ A 2., illetve 7. számú vers a fenti kiadásban.

⁹ Kőszeghy Péter: *Balassi Bálint*. Magyar Alkibiadesz, Balassi, Budapest, 2008, 230. és Gömöri György: Balassi Krakkóban – Kísérlet a Célia-rejtély megoldására, in *Kortárs* 2019/10, 75, lásd a 26. lábjegyzetet.

¹⁰ H. Lippomano jelentése a Vatikánnak, in *Magyar Országgyűlési Emlékek*, VII., 138.

¹¹ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 61–62.

nemcsak hogy „szeretőjéről” (szerelmeséről) beszél, hanem egy eléggé árulkodó sorban ezt a lányt „életemnek kinyílt szép virágának” nevezi.¹² A Balassi-szakirodalom rámutat, hogy a Krusith-címerben, akár a versben, pelikán látható. Igen, csakhogy az van, drámaibb kontextusban, a Mérey-címerben is! Idézem a Mérey-lány, Serédy Zsuzsanna tarnowi sírfeliratából: „Trina Sagitta Lupi Dentes Pelicanus Amandus / Stemmata Sunt Stirpis Clara Susannae Tuae...”¹³ Lehet, hogy ezt a verset is a lengyel férjhez adott Balassa-gyámlány Zsuzsanna ihlette?

Visszatérve Serédy Zsuzsannához, vajon milyen lehetett a tizenhat éves lány lelkiállapota, amikor egy idegen férfi feleségeként elszakadt szülőföldjétől, jól ismert környezetétől, s talán azoktól a fiatal magyar férfiaktól, akik közül az egyik szerelmet vallott neki? Vajon pótolhatta-e mindezt a fiatal, Balassi Bálintra kicsit hasonlító férj gazdagsága és az esküvő utáni kezdeti gyöngédsége? Ezek megválaszolhatatlan kérdések, de figyelmünket ezért kell a fent tárgyalt Balassi-kötet 13. számú versének elemzésére fordítanunk.

Amennyire az akrosztikon alapján pontosítható a „Szélyvel tündökleni...” célszemélye, annyira homályos, kire utal a 13. számú vers alcíme: „Kit egy szép leány nevével szerzett”. A 10-6-10-6 szótagú, tíz strófából álló vers nótajelzése ismeretlen, s ami a célszemélyt illeti, a szakirodalom eddig még találgatásokba sem bocsátkozott. Pedig vannak a versben célzások, amelyek közelebb visznek az idegenbe szakadt lány kilétéhez. Fontosnak tartom, hogy itt nincsen szó politikai okokból történt „bujdosásról”. A versben olyan valaki beszél, aki akarata ellenére került idegen földre, hogyan, milyen körülmények között? Talán férjhez adták?

Ugyanakkor a vers első két sorát („Siralmas nékem idegen földön / már megnyomorodnom”) nem kell szó szerint vennünk. A költő erősen dramatizálja az idegen földön való „megnyomorodást”, ami nem jelent anyagi értelemben vett szegénységet, csupán „nagy bánatot” a szülőföldtől és a szerelmeitől való távollét miatt. Mindkettő jelen van már a vers második szakaszában? „Jutván eszemben, ott én mint éltem, / könyveimet hullatom”¹⁴ A könnyhullatáshoz az is hozzájárul, hogy a lány új környezete tudhat valamit régi szerelméről, mivel az ötödik versszakban ezt olvassuk: „De igen ritkán és bizontalan / hírt felőle hallok, / Akkor sem merem őtet kérdezniem, / Mint rab, csak hallgatok”. (Kiemelés tőlem.)¹⁵ Ezt a régies szavakkal kifejezett sort úgy értelmezem: „semmit sem merek róla kérdezni”. Új férje vagy rokonai ugyanakkor igyekeznek a lányt megvigasztalni, de az a vigasztalást ezzel utasítja vissza: „Nem kell arany lánc, sem penig víg tánc / nincs semmihez kedvem”.¹⁶

Dehát hol van ez az „idegen föld”, a fiatalasszony lakhelye? Biztosra vehetjük, hogy messze Észak-Magyarországtól, de egy hasonlat még további azonosításra ad lehetőséget: „Felejtett árva, itt, mint pusztába, / csak remete módra / Tengek, nem élek...”¹⁷ Hogyha a vers, ahogy gondoljuk, Serédy Zsuzsanna panasza Balassi szájába adva, akkor még az időpontot is pontosíthatjuk: 1583 nyarán Mérey Anna már nem él, tehát aki a versben beszél, már teljes árva. Ami pedig a „mint pusztába(n)”

¹² Gyarmati Balassi Bálint énekei, 61.

¹³ Idézi: Piotr Krakowski: *Studia renesansowe*, No.2, (1956), 268.

¹⁴ Gyarmati Balassi Bálint énekei, 39.

¹⁵ Gyarmati Balassi Bálint énekei, 40.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

fordulatot illeti, az utalhat a Litvániai Nagyhercegség, pontosabban Volhynia végtelenek tűnő sztyeppéire, ahol hiányoznak mindazok a „mezők, hegyek, berkek, szép völgyek”, amiktől, éppúgy mint magyar szerelmesétől, a versben panaszkodó lánynak búcsút kellett vennie. Dubno, ahol Serédy Zsuzsanna az első években talán a legtöbb időt töltötte, közel ötszáz kilométerre van Krakkótól, még messzebb Vágbesztercétől és Budamértől. Később, miután megszülte első lánygyermekét, úgy gondoljuk, Serédy Zsuzsanna több időt tölthetett a civilizáltabb, hajdani otthonához közelebb lévő Dél-Lengyelországban, de ez a vers, ha hipotézisünk helyes, még 1583-ban, Balassi Bálint rosszkedvében íródott. Ennél pontosabban nem utalhatott régi szerelmére, ha nem akart ujjat húzni nagybátyjával, és nem akarta saját későbbi házassági esélyeit elrontani.

Feltehetnénk a kérdést, vajon ez a vers teljesen csak költői invenció leleménye? Lehetséges, hogy ha – ahogy gondoljuk – valóban Serédy Zsuzsanna panasza, akkor az talán egy olyan elveszett levélen alapul, amit a fiatalasszony egészen biztosan megírt vagy édesanyjának, vagy (ha az „árva” hasonlatot figyelembe vesszük) valamelyik barátnőjének, aki aztán beszámolt róla az érintett Bálintnak? Talán egyetlen más magyar verset sem ismerünk a XVI. századból, amelyik a *honvágyat* ilyen pontosan, érzékletesen jelenítené meg, érzelmileg összekapcsolva azt egy elhagyott udvarló vagy szerelmes iránti vágyódással.

Befejezésül nem árt megjegyezni, 1583 mennyire szerencsétlen éve volt Balassi Bálintnak. Karrier-reményei megghiúsulni látszottak, és mintha teljesen szabadossá vált volna a nőekkel szembeni viselkedése: ez év pünkösöd hétfőjére esik „országúti kalandja”, amikor is a zólyomi úton letámadja és kis híján szeretkezésre kényszeríti a Sommerné nevű csinos polgárasszony-özvegyet, amely ügy évekig tartó eljárást és vizsgálatot eredményez.¹⁸ De nem ez az egyetlen botránya ebben az évben: 1583 szeptemberében Balassi (bizonyára hasonló célból) megkergeti a mezőn a hajniki pap leányát – bár maga a lelkész nem tett feljelentést, a kínos és szégyenletes esetről Gloss Boldizsár, zólyomi bíró tudósít levelében.¹⁹ Más szóval ez év decemberéig, amíg meg nem hal Dobó Krisztina férje, Wárday Mihály, Bálint senkinek sem udvarol, még csak tervezni sem tervez házasságot, gyakran ivásba, mulatozásba menekül, ami nem egyszer feltűzeli alkalmi partnerek, hirtelen megkívánt nők iránti testi vágyait. Mindezek az adatok valószínűvé teszik, hogy összefüggés van a fent elemzett versek között, és bár közvetlen bizonyítékunk nincs rá, feltesszük, hogy a 12. számú 1582 május-júniusában, a 13. számú, női hangra stilizált panaszos vers pedig 1583 nyarán vagy őszén íródott.

¹⁸ Eckhardt Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből* (Irodalomtörténeti füzetek, 10. szám), Akadémiai, Budapest, 1957, 22.

¹⁹ Eckhardt Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, 40–41.